

*

Kuna võõrrahvaste poliitilise vallutamise ja alistamisega peaaegu alati kaasas käib ka rahvaste vaimne, ideoloogiline murendamine ja selle abil siis võitjale tema lähendamine ja tema iseolemise hävitamine (meil XIII s-l ristiusu, XIX s-l ja XX s. algul õigeusu ja 1940. a-st peale kommunismi varal), siis Vana-Liivimaa Orduriigi lõppedes ja Pärnu-, Viljandi- ja Tartumaa siirdudes Zapolje rahulepingu põhjal a. 1582 Poola riigivõimu alla alustas ka Poola valitsus, uute haldusmääruste »Constitutiones Livoniae» kehtimapaneku järgi s. a. Lõuna-Eesti rekatalisatsiooniga. Neis raamides asusid uue võimu teenistuses olevad jesuiidid, kel muidugi ei puudunud ka puhtusulised ja humanitaarsed sihid, Tartus a. 1583 oma misjonitööd, avades seal a. 1585 täieliku kolleegiumi ja a. 1587 tõlkide seminari. Nende agar tegevus avaldus ka kolleegiumi hollandlasest rektori Thomas Busäuse (Buys'e) eestikeelse katekismuse ilmumises a. 1586 ja võib-olla ka sakslasest jesuiidi Joh. Ambr. Weltheruse (Völkeri) katekismuse koostamises, mis teosed aga meie ajani pole hoidunud. Taaskatoliseerimisest tiivustatud eesti keele kirjapanemist tol ajal on nüüd õnneliku leiu tõttu Carolina Rediviva raamatukogus pääsenud tunnistama piskuulatuslik ja senitundmatu ja aimamatu ürik, rootsi päritolu jesuiidi L. Boieri käsikiri a-st 1587 või ehk hiljemalt a-st 1595, mille autor viibis ja tegutses kolmel korral, a-il 1587—1583, 1595 ja 1597 (1598?) üürikeselt Tartus.

Järgnevas Virittäjä avaldab Boieruse eesti (A) ja rootsi (C) teksti sel kujul, nagu neid on lugenud ja deshifreerinud H. Biezais. Samuti avaldame eesti teksti ka praeguses kirjaviisis (B) allakirjutanu tõlkena. Ka teksti juure kuuluvad märkused on allakirjutanu teinud.

A. Algtekst Boieruse käsikirjas¹

67v:

Estonici. [toni]

Tuncke tei armas rhauas et kui kahelik ninck
murelick, inimise naese pappu [corr.: pattu] sisse on säda-
nut; ninck seperäst ei ole e[.]gewäne [?]²
uilia³ täydehthut.

Se om teÿs, mötelda ninck mele,
panda peamö, (arma ueliæ jumala
sissen) se kaunis ninck ei ytteldo
meie isanda ylusus⁴, komb walguta-
nut⁵ on, sinu armu peräst (ô ey me-
letus⁶ lootmine ni sur hõwa andus)⁷

68r:

maha tätta⁸ se ylikaugni ninck rem-
sa taiwase isama ha, kwn temale tie-
nut⁹ ninck sanna¹⁰ wõtnut oli, ni palyo
englit, ninck ni palyo archenglit, ninck
kas kike taiuano wehega.¹¹

Ô ylysa risti rahwas, kwlge²⁴ palloma
kwna meye lunastaya, ninck õnsategia ni kui hælde¹²
henda mada lass [madalass] tegi, weten¹³ henne
päl se sulase suggu.

Ô ylesur Jumala andmine, ô ylus

¹ Trükitehnilistel põhjustel on ses tekstis tähed ^eä, ^oõ ja *f* asendatud ä, ö ja s-ga.

² Hämaraid sõnu *e[.]gewäne uilia* ei suuda selgitada ka eesti tekstile ebatäpsalt vastavad lause lõpposad rootsi, saksa ja ladina tekstis: . . . och sigh sielff stor skade och skam förwerffwadt haffwer, . . . in die sunde gefallen in grosse schande vund laster kommen ist, . . . nec inde mediocri ignominia sit affectus.

³ Vt. märk. 2!

⁴ Vaevalt küll lugeda *yhwus* 'ihus'. Vastavad lauseosad rootsi ja saksa tekstis: . . . then alsomstörste och öffwerflödige wår frelsares och återlösares miskund, . . . wie mildt vnd vberschwenglich da sey, die gutigkeitt vnsers Heilandes vnd Seeligmachers. Vrd. ylus, gen. ylysa (read 20 ja 16).

⁵ Vist praegu mitteesinev *valgutama* '(end) alla laskma, (end) alandama' (vrd. *valguma*). Roots, saksa ja itaalia vasted: . . . Huilken för oss otacksamme creatur welwilieligh öffwergiffwa *w e r d i g a s* thed frögderike och ärefulle himmelske fäderneslandedt, . . . welcher icsh nicht *g e w i d r i g e t* hatt, zuvorlassen das aller Heiligste . . . , . . . come egli si sia *d e g n a t o . . .*

B. Tekst praeguses kirjaviisis (parandatud kirjutusvigadega)

Tundke teie, armas rahvas, et kui kahelik [= kahjulik?] nink
 murelik inimise naese patu sisse on saat[a]-
 nut; nink seeperäst ei ole e[.]geväne [?] [igavene?]²
 vilja [?]³ täidetut [täüdetut?].
 See om teis mõtelda nink meeie
 panda peame (arma velje jumala
 sisen) see kaunis nink ei üteldo
 meie isanda ilusus[?]⁴, kumb [komb?] valguta-
 nut [?]⁵ on sinu armu peräst (o ei mee-
 letus [?] lootmine nii suur hüva [höva?] andus [antus?])⁷
 maha jätta⁸ see ülikauni nink rõõm-
 sa taivase isamaa, kun temale tei-
 nut [?]⁹ nink sana [?]¹⁰ võtnut oli, nii paljo
 englit nink arhenglit nink
 kaas kiige [kige?] taivane vä[h?]ega.¹¹
 O ilusa risti rahvas, tulge²⁴ paloma
 kuna meie lunastaja nink õn[d]sategija nii kui hända [?]¹²
 henda madalass tegi, võtten¹³ hen[n]e
 pääl see sulase sugu.
 O ülesuur Jumala andmine, o ilus

⁶ Vaevalt küll loetav *mäletus*. Rootsi tekstis: ... vår frelsares och återlösares m i s k u n d och barmhertighet, ... Saksakeelne vaste erineb.

⁷ Vrd. Wiedemannil *antus* 'annus, Gabe', mida Hurt on märkinud kahtlaseks. *höwa antus* sõnadele vastab rootsi tekstis miskund och b a r m h e r t i g h e t, ...

⁸ H. Biezais: *tätta*, kuid võiks ka lugeda *iätta* (vrd. faks. r. 12–13: *tienuit*, mida ehk loeks *iienut* 'jäänud?'). Saksa tekstis: ... zuvorlassen das aller heiligste vnd freudenreichste vatterlandt ...

⁹ Vt. märkust 8!

¹⁰ Sõnas *sanna* pole esimene *a* täiesti ilmne, sarnaneb *e-ga*, = *senna* 'sinna'??

¹¹ Rootsi tekstis: ... all himmelske s k a r och herskap tiente ärade och dyrkade. Saksa tekst teisiti.

¹² Hoopis arusaamatu sõna (= helde??). Rootsi tekstis: ... beskader i hurudana mottå han sigh förnidradt och ödmiu.[.]k[.]... , saksa tekstis: ... von einer vndanckbaren creatur wegen.

¹³ Rootsi tekstis: ... i thed han lätt sigh ickie förtryta then riga träleens hampn, ...

oinas, ytle¹⁴ pallomö, kes sina ay¹⁵, et
sina meya pattut henne olal kanat?
ninck seartzte¹⁶ wilia¹⁷ ka olet erra-
kaynut¹⁸ kolda, et meile se egawe
isamaa olet andnut.

Ó ilya¹⁹ laysa²⁰ kolut²¹ ô vnitze²² pattu
sisen inimise, se Propheti Joelis²³ häle
mele panku; lauluge ytlep, pasunie
ka, Sion lina sise: pyhitzagu paast,
pange kulka²⁴ koku, pyhitzagu se
pöha kyrck. Mes tö ötate?²⁵

Tennitage hälega, pucke, kutzke,²⁶
heikage kik oma önsa henge manu,
nor ninck wana, sur ninck weheke
mies²⁷ ninck nainæ. Ey mötlate eý
ey mötlate kui palyo neit rahuit wai-
se rawal [tawat?]²⁸ nucka²⁹ läwet? Icke icke
erra esmalt [esmelt?] oma pattut, peräst kike
ylma — kuma teie teete, sis Jumala
armu se ylma päl awusas³⁰, ninck tei-
se elol se tayuase remu sate.

68v:

¹⁴ Sõnas *ytle* on *l* vist kirjutuskomistus *t* asemel, nii siis *ytle* 'ütte, ühte'.
Rootsi ja saksa tekstid ei vasta täpselt.

¹⁵ *ay* pro *ayt* 'ait, ajasid' (2. pers. sng.). Rootsi tekstis: Huadh b e w e c k t e digh då ther till, at du wilde wåra synders . . ., saksa tekstis: wer hatt dich doch darzu b e w o g e n, das du vnser sunde . . .

¹⁶ Lugada vist *säärtsse* 'säärase', vrd. Lõuna-Tartumaa *sääräne* gen. *säärätse*, *säärne* gen. *säärtsse*, *säräne* gen. *särätse*. Rootsi ja saksa tekst ei vasta täpselt.

¹⁷ Vrd. *uilia* (faks. r. 4) ja vt. märk. 2. Rootsi, saksa ja ladina tekst ei vasta täpselt eesti omale.

¹⁸ Vaevalt küll lugeda *errakaenut* = ära kaenud. Rootsi, saksa ja ladina tekst ei vasta täpselt eesti omale. Sõnad *errakaynut kolda* = ära käinud koolda on vist mõistetavad 'ära käinud koolus, surmahauas'.

¹⁹ *ilya* puhul vrd. Wiedemannil *illane* (Kagu-Eestis), *ildane* (mulgimurdes), *hijlane* 'langsam, träge'. Rootsi tekstis: Öy tr ö g e obotferdige och förstockade menniskior, . . ., saksa tekstis: O ihr armselige vnd verstockte Herzens . . ., ladina tekstis: Ó t a e d i torpescence . . . mortales!

²⁰ *laysa* 'laisad', rootsi tekstis . . . tröge . . . Vt. märk. 19!

²¹ *kolut* 'kool(l)ud, koolnud, surelikud', ladina tekstis mortales.

²² *vnitze* = uni(t)se puhul vrd. rootsi tekstis: . . . menniskior, som medh

oinas, ütte¹⁴ palome, kes sina ai¹⁵, et
 sina meie [meia??] patut hen[n]e olal [õlal?] kannat?
 nink säärtse¹⁶ vilja¹⁷ ka [viljaga] olet ära-
 käinut [?]¹⁸ koolda, et meile see egave[ne] [igavene?]
 isamaa olet andnut.

O ilja [?]¹⁹, laisa²⁰ koolut²¹, o unitse ²²patu
 sisen inimise, see profeti Joeli[s]²³ hääle
 meele pangu; lauluga, ütlep, pasuni[t]e
 ka Sion liina sisse: pühitsegu paast,
 pange kulda²⁴ kokku, pühitsegu see
 põha kirk. Mes te ootate?
 Tänitage häälega, puhuge²⁶, kutske,
 hõikage kiik [kikk?] oma õn[d]sa henge manu,
 noor nink vana, suur nink väheke [väike?]
 mees [mées?]²⁷ nink naine. Ei mõtlete ei
 ei mõtlete kui palju neit rahvit vai-
 se taval [?]²⁸ hukka²⁹ läävät? Ike, ike
 ära esmalt oma patut, pärast kiike [kiige?]
 ilma — kumma teie teete, siss [siis?] Jumala
 armu see ilma pääl ausas [??]³⁰ nink tei-
 se elol see taivase rõõmu saate.

then diupe lasterners s o m p n betungade ären . . . ja saksa tekstis: O ihr
 armseelige vnd verstockte herzen, in dem tieffen s c h l a f f der sunden, . . .

²³ Vastav koht piiblis (Joeli r. 2, 15–16): Puhuge pasunat Sionis, pühit-
 sege paastu, kuulutage maha suurt püha. Koguge kokku rahvast, pühit-
 sege kogudust, koguge vanemad, koguge kokku noored lapsed . . .

²⁴ *kulka* vist kirjutusviga pro *kulta* 'kulda'. Vrd. *k* pro *t* sõnas *kwlge* =
twlge 'tulge' (faks. r. 16).

²⁵ Ses sõnas õ, mitte ö.

²⁶ *pucke* kirjutusviga pro *puhucke*, rootsi tekstis: blåser.

²⁷ Märgitagu, et umb. samaaegses tekstis, tunnistuses Sigismundus
 Awerbachi (a. 1589, vt. A. Saareste—A. Cederberg VEKVM nr. 4) trans-
 skribeeritakse lõunaesti pikka *e*-d, olgu ülipikka või pikka, *ie* ja *ye*-ga: *Tyede*,
tiedmette, *sye*, *siests*.

²⁸ H. Biezais: *rawal* või *tawat*, mis aga vist loetav *tawal* 'taol', *waise*
tawal siis 'vaesel viisil, vaest moodi'. Erinevalt rootsi (seen i ickie seger iagh
 huru många otalige vsle siäler till helwetes affgrund till en ewigh qual och
 pino niderstörtas och förgås) ja saksa (Sehet ihr nit wie viel christliche seelen
 in der hellen schreye vnd verderbens . . .) tekstis.

²⁹ *nucka läwet* kirjutusviga pro *hucka läwet* 'hukka lääväd'.

³⁰ Arusaamatu, moonutatud sõna. Rootsi tekstis: . . . Guds nådh och
 wenskap ut niuta, saksa tekstis: . . . solches . . . werdet, so werdet
 ihr . . . alhir die Genade Gottes, . . ., ladina tekstis: . . . gratia Divina in
 hoc mundo nos dignos reddetis, in futuro vero . . .

66v: [C.] Suetici toni

Allom är storlighe aff nöden
att weete och besinna, huru then
elende och brotzighe menniskian vti
synden iemmerligh fallen: ær och ther
igiönom Gudz kärlek och then ewi-
ge saligheten förloradt, och sigh sielff
stor skade och skam förwerffwadt
haffwer.

Menn ickie ther [corr.: thes] minder, bör man
öffwerwäga begrunda och grannelighgen
på hierta leggia, (elskeliga bröder y
herranom) then alsomstörste och
öffwerflödige wår frelsares och åter-
lösares miskund och barmhertighet.
Huilken för oss otacksamme creatur
welwilieligh öffwergiffwa werdigas
thed frögderike och ärefulle himmelske
fäderneslandedt; Ther hans gudds-
lighe och ewigh regerande maiestet. alle
englar alle öffwerenglar, all himmel-
ske skar och herskap tiente ärade
och dyrkade.

67r: Ôck i frome Christrogne siäler, tencker
uppå idher allerkäreste herre och återlö-
sare; beskoder i hurudana mottå
han sigh förnidradt och ödmiuckt haffwer
i thed han lätt sigh ickie förtryta then rin-
ga trälens hampn, thed är skröpe
ligh menniskons natur på sigh taga.
Ô Gudz obegripeligh godhet, O
Gudz grundlöse kärlek. Ô ditt
menlöst lamb; huadh beweckte
digh då ther till, att du wilde wå-
ra synders twnga börda på sigh leg-
gia, och then bittere och smädelige kor-
sens dödh och pyna så tålsam för
oss lyda; ther meds du oss thed
ewinnerliga lyffwet igen förwerffwa
motte?

Ö y tröge, obotferdige och förstoc-
 kade menniskior, som meds then
 dinge lasterners sompn betungade
 ären, waker vpp, och giffwer ackt
 på then Prophetens Joelis röst, som så
 lyder. Siunger medh basunen i Sion,
 Helger fastan, kaller församblingen,
 försambler folcket saman foglier
 åldersmennen, til hopa roper gosser och
 spåbarn. Huads töffwen y?
 blåser, skryer, binder, kaller alle
 samman till sin siäls salighet store och
 små, unga och gamla män*n* och
 quinnor. Seen y ickie, seen i ickie
 seger iagh huru många otalige
 vsle siäler till helwetes affgrund
 till en ewigh qual och pino niderstör-
 tas och förgås. Ther vtinnan begråter
 meds yder och ånger idra först
 och fremst bedreffne synder, ther-
 näst ganske menighetens öffwer-
 trädelse och misgerningar. Hwad
 som helst i thed giören, så warden
 i vthan twiffwel i thetta timeliga
 lyffwet gudz nådh och wenskap at
 niuta; och thereffter then ewige och
 glädiefvlle saligheten i gudz ryke
 bekomma. Amen.

Teame, et ülalesitatud teksti autor on Eestis viibinud küll kolme puhku, kuid igakord lühiaegselt ja tema võimeid hinnates on ülemused veel a. 1598 ja 1599 märkinud tema puudulikku eesti keele oskust. Ei ole siis sugugi ootamatu, et oma kodumaalt reformatsiooni eest põgenenud ja Rooma ning Poola teenistuses oleva rootslase maakeel on väga vigane ja paiguti hoopis arusaamatu, ilmselt halvem kui Wandradt-Köllli katekismuse (a. 1535) ja isegi teise, varema katoliiklase Joh. Lelow palvete (1524–28) keel. Pooltosinat sõnu on moonutatud enam-vähem mõistmatuks ja selgedki sõnad on tihtipeale morfoloogilis-süntaktiliselt ühendatud nõnda oskamata ja saamatult, et tekib mulje nagu oleks teksti koostamise ajal meie keeles

veel täielik võhik eesti sõnu ritta lükkinud kellegi teise, eesti keeles ainult väheselt kodus oleva muulase või jälle võõrkeeli väga puudulikult tundva(te) eestlas(t)e, kes-teab vastselt avatud tõlkideseminari noor(t)e õpilas(t)e kaasabil. Oma kasina ulatuse ja ka sisu tõttu ei paku see tekst ka selgunud osas midagi uut meie keele arengu tundmisele XVI s-l.

Tähelepanu väärt on siiski see, et see vaimulik manitsus on kirjutatud põhja- ja lõunamurdelises segakeeles, mis ka mõistetak, kuna autori ametikoht oli Tartus, mõlema murde piirimail ja kuhu jesuiitide õppeasutustesse õpilasi ilmus hõlpsamini linna lähikonnast, nii põhja kui ka lõuna poolt. Suuremalt jaolt on see tekst murde suhtes üldeestiline, aga tallinnakeelseist joontest märgitagu *andnut*, *häle(ga)* = hääle(ga) (lõunas *heli*, -ga), *isa* (lõunas *esä*), *kaynut* = ?käinud, ill. *mele* = meele (lõunas *meelde*), *on*, *palloma* = paloma, paluma (lõunas *pallema*), nom. sng. *pattut* = patud ja vist ka gen. *meie*, *teise* (lugeda vist teise, lõunas *tõise*) ja *ytlep* (lõunas *ütless*), kuna ilmseid lõunapoolseid jooni on *ay* = ai(t) (põhjas *ajasad*), nom. pl. *inimise*, *icke* = itke, *nuta*, *kyrck* (põhjas *kirik?*), *kolda*, *kolut* (põhjas *surra*, *surnud*), *kik* gen. *kike* (lugeda kas kiik, kiige või kikk, kige 'kõik, kõige', mis teatavasti mulgimurde erijoon), nom. pl. *laysa*, gen. *liina* = liina (põhjas *linna*), *manu* (põhjas *juure*), *om*, inf. *panda*, *sisen* 'sees', *seartz* = säärtse, säärase, *Tennitage* = tänitage, nom. pl. *ueliä* = velje, veljed, *weten* = võtten, võttes, part. *ytte* 'yhte', *ytteldo* ja võib-olla ka gen. *henne* (vrd. Edela-Võrumaa *hinne*, aga ka Kodavere *ene* 'enese', mujal Põhja-Tartumaal *enda*), *höwa* = hüva, gen. *henge*, *heikage*, *ilya* (vt. märk. 19!), *englit*, transl. *madalass*, *mies* (loe mees?, mis hääldus aga praegu esineb ka põhja pool Emajõe), *läwet* 'lähevad', *sis* (kui lugeda siss, mida nüüd kohtame ka Emajõest põhja pool), *vnitze* ja *olal* (kui mitte lugeda õlal).

Huvi pakub meie tekst ortograafiliselt, kuna siin häälikute pikkusvälteid sagedasti märgitakse n. n. »uue kirjaviisi» kohaselt, nõnda *elol*, *höwa*, *egawe*, *ylisa*, *inimise*, *isamaa*, *isanda*, *jumala*, *kwna* = kuna, *lunastaya*, *madalass*, *maha*, *manu*, *murelick*, *mõtelda*, *ole*, *olet*, *oli*, *oma*, *peräst*, *põha*, *pyhitzagu*, *sisen*, *sina*, *sinu*, *sulase*, *tawal*, *tegi*, *tegia*, *temale*, *wana*, *olal*, *yle*, *yli*, kuigi teisiti esineb ka *häle(ga)*, *kolut*, *liina* = liina, *mele*, *meletus*, *läwet*, *õtate* = ootate, *palloma*, *pattu(t)*, *remu*, *sate*, *sädanut*, *sissen*, *suggu*, *sanna*, *Tennitage*, *erra*, *ytteldo* ja koguni *kanat* = kannad, *kolda*, *nor* = noor, *päl*, *remsa* = rõõmsa, *sise* (ka *sisse*), *sur* = suur, *weten* = võtten, võttes. Sama kahepaiksust teatavasti kohtame ka teistel autoritel enne H. Stahli, nimelt Wandradt-Köllil ja G. Mülleril.

Ein bisher unbekannter estnischer Text aus dem 16. Jahrhundert

*

Le court texte découvert récemment par le savant letton H. Biezais est rédigé par le jésuite suédois L. Boierus (1561—1619) à l'époque de la ré catholicisation de l'Estonie du Sud après le passage du pays à la Pologne (traité de paix de Zapoje en 1582). L'auteur a fait trois courts séjours en Estonie (1587—1588, 1595 et 1597 ou 1598) ayant été probablement en charge d'un professeur d'un collègue catholique et d'un séminaire d'interprètes à Tartu. Selon l'attestation de ses supérieurs ses connaissances de la langue estonienne ont été insuffi-

santes et ce fait est confirmé aussi par notre texte dont la langue est fort corrompue. Pour le composer il a vraisemblablement recouru à l'aide de ses élèves, l'un d'eux apparemment originaire de l'Estonie du Sud et l'autre de l'Estonie du Nord, ce qui explique aussi l'amphibie dialectale du texte. A nos connaissances sur l'histoire de la estonienne du XVIe siècle il n'ajoute rien de nouveau. Quant à l'orthographe, le texte est en partie archaïque (*mele, suggu, sur*) et en partie moderne (*isamaa, oma, tegi*).

A. SAARESTE